

O historiografiji posljednjih trideset godina

MIRJANA GROSS

professor emeritus, Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Od 1970-ih godina te nakon golemih preokreta poslije 1989. suvremena se historiografija bitno izmijenila. Pojavile su se i razvijale nove struje. Nove teme su u središtu interesa i diskursa profesionalnih povjesničara i povjesničarki a i javnosti. Ovaj je prilog pokušaj da se ukratko izlože neki osnovni elementi toga kretanja s obzirom na istraživanje i razne interpretacije povijesti 20. stoljeća i na važne teme u današnjem diskursu, pogotovo na odnos historije i memorije.

Ključne riječi: historiografija, povjesničari, historija, memorija

Uvod

Na međunarodnom kongresu povjesničara 1955. u Rimu prvi put sam se srela s predstavnicima struje oko francuskoga časopisa *Annales*. Njihov odnos prema historiji kao znanosti te mogućnosti istraživanja, koja su oni otvarali, toliko su me oduševili da sam otada, kolikogod mi je bilo moguće, pažljivo pratila kretanja u suvremenoj historiografiji, t. j. u velikim historiografijama Europe i Sjedinjenih Država.

Uvjerena da svoje obavijesti i spoznaje moram podijeliti s kolegama i kolegicama, a pogotovo sa studentima i studenticama, odlučila sam objaviti knjigu o povijesti historiografije i metodologiji historijske znanosti. (1. izd. 1976., 2. dopunjeno izd. 1980.). Učinila sam to teška srca. Mislila sam da nemam dosta obavijesti jer nisam dovoljno dugo mogla boraviti u velikim inozemnim knjižnicama. No uspjela sam donekle pratiti diskusije koje su mi pomogle da steknem obavijesti o prednostima i slabostima pojedinih struja i mišljenja.

Osnovni sadržaj ove knjige bio je put historije od književnosti preko tradicionalne "dogodovštine" prema modernoj društvenoj znanosti. Iako sam donekle uočila neke pojave do kraja sedamdesetih godina koje su rastvarale taj obrazac, držala sam tada da postoji zajednički nazivnik pri traženju novih rješenja u metodama i područjima istraživanja u profesionalnim historiografijama s predajom iz 19. stoljeća. To je najprije napuštanje tra-

dicionalnoga mišljenja o individualnosti i neponovljivosti svake povijesne činjenice i okret prema istraživanju povijesnih procesa i struktura. Zato sam naglasila da historija ne može biti samo znanje o pojedinim prošlim događajima nego znanost koja ih objašnjava uopćavanjem i teorijama.

Posebnu sam pažnju obratila uvjerenju da predmeti istraživanja više ne mogu biti samo događaji, pojedine osobe te njihove ideje i uglavnom političke odluke. Vidjela sam da se sve veći broj povjesničara okreće istraživanju raznih, dotada neuočenih, područja društvenoga i ljudskoga života. Ako su dakle sva područja društvenoga života u prošlosti za historijsku znanost predmet istraživanja, onda je, prema mom tadašnjemu mišljenju, ona morala postati društvena znanost te ovladati novim metodama. Zato sam, uz kritičnost prema tada ahistorijskim društvenim znanostima, dala obavijesti o onim društvenim znanostima kojima se dio povjesničara i povjesničarki nadahnjivao. Osvrnula sam se i na tada donekle rašireni marksistički pristup istraživanju povijesti društava u zapadnim zemljama kao i na mnoga shvaćanja koja su dominirala u literaturi i diskusijama.

No upravo sedamdesetih godina, kada je nastala ova moja prva knjiga (pogotovo njeno drugo izdanje), počele su znatne preobrazbe u značaju profesionalne historije. Tih tridesetak godina od 1970-ih godina do danas obuhvaća uži vremenski i predmetni obzor aktualnih novih kretanja, suprotnosti i diskusija. S prijelomima i novim usmjerenjima 1970-ih godina počinje zapravo suvremena povijest historiografije. Zato ponovljeno izdanje moje knjige iz 1976/1980., koja se bavila problemima historiografije do 70-ih godina, nije više dolazilo u obzir. Ona je već 1980-ih godina zastarjela. Napisala sam dakle novu knjigu (1. izd. 1996., 2. izd. 2003.) uz korištenje nekih tekstova o starijoj historiografiji iz prve knjige.

Zbog brojnosti struja i izuzetne razvedenosti suvremene profesionalne historije, koncepcije, koje sam izložila u prvoj knjizi, morale su se dopuniti i donekle modificirati u skladu s novim kretanjima. U novoj knjizi dala sam obavijesti o strujama koje su se pojavile od 1970-ih godina dalje pri čemu sam uvažila diskusije i suprotna mišljenja. Kolikogod je bilo moguće na temelju literature kojom sam raspolagala, nastojala sam upozoriti na uspjehe i slabosti u razvoju historiografije. Odbacila sam jedino neke postmodernističke teze jer izlaze iz okvira profesionalne historije i štoviše ugrožavaju njen opstanak. Osim toga dešavalo se nešto što me vrlo razveselilo. Naime, pojedini mlađi povjesničari i povjesničarke počeli su i pri istraživanju hrvatske povijesti primjenjivati pristup i metode novih struja u historiografiji. To se usmjerenje posljednjih godina štoviše pojačalo. Neki otpori u profesionalnoj historiji, koji su željeli odbaciti nova kretanja i držati se isključivo tradicionalnih oblika i normi, potpuno su propali.

S obzirom na brzo povećanje izdanja iz historije historiografije te teorije i metodologije, uz brojne debate i polemike, za mene se već uoči izlaska prvoga izdanja moje druge knjige (1995.) postavilo pitanje: kako dugo će moje obavijesti uopće biti aktualne? Deset godina nakon toga mogu donekle

odahnuti i reći da ta knjiga još nije zastarjela, da je, na temelju prikupljene literature u velikim europskim i američkim knjižnicama, više ili manje opširno i vješto obuhvatila struje koje se i danas bore za mjesto pod suncem. Sada više ne mogu obilaziti velike knjižnice ali sam poželjela da na temelju meni dostupne razmjerno skromne literature (nažalost samo na njemačkom jezičnom području ali i s podacima izvan toga kruga) dopunim neke obavijesti iz moje knjige koje se odnose na spomenutih posljednjih tridesetak godina. Posebnu pažnju želim obratiti rezultatima i problemima profesionalne historije koja se bavi poviješću 20. stoljeća. Mislim da je u međunarodnim razmjerima debata o tim problemima najraširenija i najpoznatija u javnosti i da daje uvid u važna suvremena društveno-politička, kulturna i ideološka kretanja.

Historija historijske znanosti pruža bitan doprinos samokritičkoj historizaciji i problematizaciji pojmova i istraživačkih pitanja. Sa svojim društveno i kulturno-historijskim metodama pokušava analizirati i ustanove struke te političke, društvene i kulturne preduvjete profesionalne prakse povjesničara i povjesničarki. Temeljni problemi i glavne struje znanstvene historiografije proizlaze iz činjenice da je u 20. stoljeću nacionalna država bila njen organizacijski okvir a njena povijest najrašireniji predmet istraživanja. Historijska znanost bila je u 20. stoljeću samo dijelom autonomna znanost. U nekim zemljama nalazila se u središtu političke kulture sa snažnim utjecajem ideologija na znanstveni pogon. Profesionalizacija zapravo i nije dovela do većega osamostaljenja historiografije od dnevno-političkih opredjeljenja i kolektivnih strasti.

Razlika u uvjetima rada i mogućnostima artikulacije u demokracijama i diktaturama, te jedva ili teško postignuta profesionalna autonomija prema zahvatima politike, pripadaju bitnim temama iz povijesti naše struke. No s druge strane važno je i povezivanje specijalista preko granica njihovih država. Transnacionalna suradnja povjesničara i povjesničarki utjecala je na međusobno približavanje nacionalnih historiografija. Nacionalizam, marksizam u različitim varijantama, struje oko *Annales*-a, feministička kritika "muškoga pogleda" na povijest, kritika nacionalnih te imperijalno-kolonijalnih pripovijesti o pobjedama i napretku, sukobi različitih struja - to su primjeri povezivanja u svjetskim razmjerima.

Na izvoz zapadnih modela historijskoga znanja danas odgovara kritika imperijalističkih i eurocentričnih tumačenja. Važna je tema historije historiografije u 21. stoljeću transkulturalno razumijevanje i nastojanje u mnogim zemljama da povjesničari predoče vlastite postkolonijalne interpretacije kao protumodele zapadnim uzorima. U azijskim je zemljama nacionalizam, probuđen u borbi protiv europskih imperijalista i kolonizatora, dao poticaj promjeni vlastitoga znanja o povijesti te kolektivnoga sjećanja s političkim iskorištavanjem prošlosti. Japanska je država poticala i nadzirala nastanak nacionalno-državne historiografije koja je, kao u Europi, trebala povezati odanost režimu te patriotizam s određenim standardima stručnosti. I u Japanu

se pojavila politička javnost koja je pozivanjem na historiografiju sudjelovala u političkim kontroverzama. U Kini je slom službenoga konfucionizma i klasičnoga mandarinskog ideala obrazovanja bitno utjecao na novu historijsku kulturu. Nastala je nacionalna historiografija prema zapadnome uzoru. Ona se bavi poviješću naroda Han i pruža obrasce za shvaćanje povijesti nacionalnog oslobođenja i reformnih pokreta. Japansko ugrožavanje Kine tridesetih godina pojačalo je nacionalističke komponente u obje zemlje i oprečne interpretacije.

U Indiji, koja je bila neposredno pod kolonijalnom vlasti, postojale su više škole i sveučilišta osnovana od kolonijalnih gospodara. No upravo tamo oblikovala se nova protukolonijalna historijska kultura. Arapske zemlje imaju dugu tradiciju vlastite historiografije a nastala su dva oblika historijske kulture. Učeni religiozni činitelji i dalje pišu historije gradova i biografije dok se s druge strane pojavila nacionalistička odnosno panarapska sekularna nacionalna historija vlastite države (Sirija, Alžir, Maroko). U drugim arapskim zemljama (ali i u Iranu i Pakistanu) tradicionalni su oblici historijske predaje i religijsko kolektivno sjećanje ostavili mnogo jače tragove nego nova profesionalna historiografija. Još više nego u Aziji nastala je i u Africi nacionalno-državna historiografija i historijska kultura kao odgovor kolonijalnoj politici i poticaj integraciji novih nacija.

Općenito se može reći da su na znanstveno bavljenje s prošlošću u cijelom 20. stoljeću utjecali interesi vlastodržaca, javno mišljenje i kulturne tradicije određenih grupa. Nacionalni pokreti odnosno nacionalističke struje te komunistički pokreti koristili su ovu vezu kako bi historijski legitimirali vlastite ciljeve. Izmišljanje prošlosti s pečatom znanosti postalo je često upotrebljavano oružje za održanje političke moći.

U "socijalističkom lageru" pod sovjetskom hegemonijom postojala je državno-partijski usmjeravana historiografija na temelju marksističko-lenjinističke gospodujuće ideologije s izraženim nacionalnim značajem. Pokazalo se da se usmjerenje prema naciji i državi moglo uskladiti s "marksističkom" perspektivom, iako je ova prvobitno bila internacionalna, a glavne pokretačke snage povijesti vidjela je u klasama a ne u nacijama. "Nacionalizacija" marksizma, pogotovo u lenjinističkoj varijanti, temeljila se na pojednostavljenoj univerzalno-historijskoj shemi kojoj su prilagođene etape pojedinih nacionalnih povijesti. Osim u Sovjetskom Savezu i njegovim satelitima takav je pristup bio raširen u azijskim zemljama.

Oblici političko-ideološkoga nadzora i nacionalno-političke upotrebe historiografije s izrazito antikomunističkom tendencijom razvile su se u desnim diktaturama starih i novih nacionalnih država (Španjolska, Portugal, južnoameričke zemlje, islamski svijet, azijske zemlje protivnice blokova). Tek posljednjih dvadesetak godina 20. stoljeća ta se konstelacija promijenila zbog sloma socijalističkih režima istočne Europe i preobrazbe nekih desnih diktatura. To je omogućilo rast broja povjesničara neovisnih o režimima

i njihovih kritičara. Došlo je i do intelektualnoga prevrednovanja važnih državno-političkih tema sa strane novih struja socijalne i kulturne historije.

Na kraju 20. stoljeća donekle raste internacionalizacija historiografije. Sve se više ističe zajedništvo među povjesničarima raznih zemalja i kontinenta. S time nije u skladu nacionalno-državni oblik znanstvenih pogona koji se pojavio širom svijeta izazivajući dakako velike napetosti. Svuda su profesionalni povjesničari i povjesničarke ovisni o kolektivnim oprekama pri tumačenju nacije, njene političke organizacije i prošlosti.

Sva pitanja o posebnim putovima i međusobnim utjecajima u povijesti postavljaju se iznova. Svijet politički i ideološki nadzirane historiografije postao je manji krajem 20. stoljeća no autonomna historiografija samo je u rijetkim slučajevima normalna pojava. Zato nacionalne "velike pripovijesti" uglavnom još uvijek prevladavaju u profesionalnoj svakodnevici povjesničara i povjesničarki i pod utjecajem postmoderne izazivaju velike debate.

"Velike (meta ili majstorske) pripovijesti" /Meta-Meistererzählung, meta (master, grand) narratives, méta récits/ prisutne su najviše u interpretacijama nacionalnih povijesti. One se bave dugotrajnim pravicima razvoja, reduciraju složene povijesne strukture na jednostavniji temeljni obrazac u obliku pripovijesti, prenose ideološke poruke u smislu jasne perspektive, grade most između znanstvenih istraživanja i društvenih slika o povijesti a preko osjećajnih apela potiču stvaranje ili učvršćenje kolektivne svijesti.

Te velike pripovijesti u zapadnim su društvima imale posljednjih 200 godina različite sadržaje tradicije i protutradicije ovisno o tome jesu li operirale iz perspektive državne moći ili emancipacije. Istina, u Europi se može zapaziti slabljenje odnosno mijenjanje takvih pripovijesti zbog političkih lomova 1945, 1968, 1989. Zatim je postmoderna svojom kritikom relativirala metode, instrumente i interese takvih istraživanja a i različite struje u historiografiji slabile su usmjerenja pri interpretaciji nacionalno-političkoga razvoja.

I velike pripovijesti zapadne civilizacije manje su aktualne zbog toga što mnogi više ne vjeruju u univerzalnost temeljnih zapadnih vrijednosti, primjerice u nauk o pojedincu kao autonomnoj veličini, o stalnom napretku, o religiji kao osobnoj stvari. One su zato pod snažnim udarom postmoderne.

Sam pojam "majstorske pripovijesti" dolazi od postmodernoga utjecaja koji nastoji zamijeniti monizam 20. stoljeća s povijesnim pluralitetom 21. stoljeća. Nastao je u debatama 80-ih i 90-ih godina o tematizaciji narativnoga temelja historijskoga izvještaja. (H. White). Pri tom su bitno utjecali francuski "dekonstruktivisti". U svojoj kritici moderne Michel Foucault je napao prije svega optimizam i pojam slobode te napretka i suprotstavio mu "društva tamnice". Jean-François Lyotard protivio se Hegelovom idealističkom povijesnom determinizmu i marksističkim velikim pripovijestima, koje interpretiraju prošlost u smislu historijskoga materijalizma i pripreme socijalističke revolucije, i uopće svim optimističkim pripovijestima o modernizaciji, napretku, naciji, demokraciji. Riječ je zapravo o odbijanju svake "veli-

ke pripovijesti” te nijekanju mogućnosti istraživanja obuhvatnijih povijesnih kretanja. Taj kritički smjer naišao je najprije na odziv u Sjedinjenim Državama pogotovo kod feministica i društvenih manjina koje su napadale prevladavajuće muške, bijele i eurocentrične slike.

O samom pojmu “velike pripovijesti” mnogo se raspravlja primjerice u vezi s prepletanjem profesionalnih rezultata istraživanja s kulturnim tradicijama i sjećanjem javnosti, s medialnim pretvaranjem prošlosti u sadašnjost, s političkim inscenacijama povijesti, s društvenom ulogom “meta narrativa” kao temeljnih oblika kolektivnoga samorazumijevanja. Pitanje je također tko su u raznim razdobljima ti majstori pripovijesti kao nositelji društveno prihvaćenoga stvaranja smisla.

Propale su “meta pripovijesti” iz Carstva i Hitlerovoga doba u Njemačkoj nakon 1945. Pri tom je na istoku nastao “marksistički” protunacrt a na zapadu društvena historija koja se smatrala demokratskom. Već ovi primjeri pokazuju koliko su te “meta pripovijesti” proizvodi unutrašnjih sukoba a i vanjskih utjecaja i kako njihova dominacija ovisi o promjenljivim društveno-političkim okvirima.

“Velike pripovijesti” ne ističu samo kulturni identitet svojih objekata istraživanja. One opisuju i različitost prema drugima i njihovoj drugotnosti. Nije riječ samo o “velikim pripovijestima” Zapada jer i ostale kulture imaju svoje vlastite “meta pripovijesti”. Postmoderna kritika “velikih pripovijesti” Zapada otkriva krizu identiteta u samorazumijevanju zapadnih kultura. No čini se da ne postoji kulturni identitet bez “velikih pripovijesti” zbog uskih veza između historiografske proizvodnje i predaje u kolektivnom kulturnom ili društvenom pamćenju.

U suvremenim razgovorima o povijesti riječ je vrlo često o kolektivnome sjećanju ili pamćenju. No svako sjećanje izvire iz osobnoga iskustva. Slična iskustva ili uspomene izazivaju vrlo različita sjećanja. Kolektivni ili nadindividualni su samo uvjeti pod kojima nastaju osobna iskustva i njihov prijelaz u sjećanje. Takvi su uvjeti politički, religijski, socijalni, ekonomski, jezični, nacionalni. Treba razlikovati osobna iskustva i ona sekundarna u onih ljudi koji pri neposrednim zbivanjima nisu bili prisutni. Uvijek je pitanje tko kolektivira, ujednačuje i monopolizira sjećanja, tko nastoji povijesnu zbilju manipulirati prema suvremenim interesima i ideologijama.

Postmoderna teza da je historiografija samo određeni tip fikcije nije se doduše probila ali se više ne može tako lako odbiti pozivanjem na tradicionalne standarde znanstvenosti. Pitanje fikcije nije u faktičnosti događanja i uzročnih povezanosti manjega opsega nego u njihovoj uključenosti u obuhvatnije pripovijesti. Dok su povjesničari bili uvjereni da putem svojih postupaka mogu proizvesti objektivno znanje o povijesnim zbivanjima, oni su držali da imaju važnu ulogu pri usmjeravanju društva pa su pisali historijske narative kojima su pripisivali strukturirajući poticaj za sjećanje društva. Danas se međutim povezuje interes za oblike historijske svijesti i za velike pripovijesti sa sve većom skepsom prema ulozi povjesničara i povjesni-

čarki. Sumnja se u to da oni još imaju funkciju usmjeravanja historijske svijesti društva. Zbog premoći slika u medijima čini se kao da historiografija, oblikovana tekstem, nema šansi prema medijalizaciji komunikacije u vezi s poviješću, t.j. prema povjesničaru publicisti koji slijedi zahtjeve tržišta javljajući se sa senzacijama u tisku i televiziji. U odnosu složenosti stručnoga znanja i pojednostavljene medijske potražnje, zacijelo ova posljednja ima sve više utjecaja. Ipak profesionalni povjesničari i povjesničarke još uvijek imaju važnu ulogu jer pokušavaju povezati znanstvenu analizu i pripovijest.

Znatne promjene u prikazima nacionalne povijesti izaziva politička instrumentalizacija nacionalno-povijesnih mitova nakon preobrazbi 1989/1990. Na primjeru zemalja bivšega Sovjetskoga saveza te Istočne i Jugoistočne Europe zapaža se povratak na starije obrasce velikih pripovijesti. U Rusiji je na dnevnome redu slavljenje predrevolucionarnoga razdoblja i prihvaćanje klasičnih slika velikoruskoga nacionalizma 19. stoljeća. Čini se da samo manjina povjesničara i povjesničarki na tom području nije podlegla tradicionalnim težnjama za stvaranjem nacionalnoga identiteta i smisla.

Međutim, brojne su novosti pristupu nacionalne povijesti a time i velikim pripovijestima. Tako se nacionalna povijest prikazuje i kao političko-društvena povijest moderne nacije, odnosno riječ je o društvenoj historiji usredotočenoj na naciju. Pri tom se nacija shvaća kao proizvod moderne. U smislu *Annales*-a tumači se nacionalna povijest i kao strukturalna povijest dugoga trajanja. Još treba napomenuti istraživanje nacionalne povijesti kao kulturne historije nacionalne tradicije u smislu proučavanja kulturnoga značenja nacionalnoga identiteta.

Općenito se ipak može reći da nacionalno-historijske "velike pripovijesti", kakve su nastale u 19. stoljeću, a nastavile se i u 21. stoljeću pogotovo s obzirom na istraživanje 20. stoljeća, uglavnom ne gube svoje značenje. Stvaraju se i temelji za nove "velike pripovijesti", a u tom smislu vrlo je aktualno traženje novih putova za interpretaciju europske povijesti koje potiče razvoj u vezi s Europskom unijom. No čini se da i svijet, koji se "globalizira" u bezbrojnim sukobima, zahtijeva "velike pripovijesti" uz pluralitet perspektiva i kulturu tolerancije za različite takve pripovijesti.

Postmoderna "dekonstrukcija" potpuno odbacuje "velike pripovijesti" o zapadnoj modernizaciji i o nacionalnoj povijesti. Ona je u pravu kada se okreće protiv pripovijesti o stalnom usponu prema svijetlu, slobodi i demokraciji te protiv interpretacije o dominaciji bijeloga čovjeka ili protiv nacionalnih mitova. No postmoderna pobija svaki pokušaj sinteze koji zahtijeva jasna načela organizacije. Umjesto toga preporuča mikrohistoriju nepovezanih pojedinosti kao jedini realni pristup povijesti. Međutim, historijska znanost bi se odrekla svoje temeljne zadaće kada više ne bi pokušavala objašnjavati složene strukture prošlosti.

Otvaranje prema različitim novim strujama historiografije u drugoj polovici 20. stoljeća izvela je grupa oko časopisa *Annales* svojim usmjerenjem

prema "novoj" ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj povijesti. Zbog svojih brzih unutrašnjih promjena, ona se ne može jednoznačno usporediti s drugim strujama ali njezin izuzetan međunarodni uspjeh od 50-ih godina dalje osiguravao joj je velikim dijelom utjecaj na različita nova strujanja u međunarodnoj ekumeni povjesničara i povjesničarki. Struja oko *Annales*-a istraživala je društvene procese, kolektivne snage i dugotrajnije strukture. Njen ideal 50-ih i 60-ih godina bio je obuhvaćanje svih područja društvenoga života određenoga razdoblja u njihovim međusobnim odnosima.

Spomenuto usmjerenje nije u skladu s beskrajnom fragmentacijom koja je slijedila kasnijih godina u vezi s pokušajima pristupa različitostima i bogatstvima povijesnoga života i s orijentacijom prema pojedinim društvenim znanostima. To je kretanje uzrokovalo povlačenje na ograničena, uža područja istraživanja. Nakon Febvre-a i Blocha "očeva osnivača" te struje, generacija Fernanda Braudela, dominantna do kraja 60-ih godina, istraživala je ekonomske i društvene strukture uz djelomičnu upotrebu kvantitativnih metoda, zatim procese "dugoga trajanja" i različite razine povijesnoga vremena. Treća generacija bavila se poviješću mentaliteta i nastojala je postići izvještaj o kulturi i subkulturi određene regije s naglaskom na mikroelementima i pažnjom prema svakodnevnome životu. Ona se počela baviti povijesnim činjenicama koje su dotada uglavnom bile samo predmet istraživanja antropologa. Iz toga se usmjerenja rodila četvrta generacija struje oko *Annales*-a koja se nadahnjuje antropologijom i književnom teorijom.

Od 1960-ih do 1990-ih godina može se govoriti o kontinuitetu socijalno-historijskoga usmjerenja. Socijalna je historija s vremenom obuhvatila brojna područja istraživanja i dijelom je sačuvala neke ostatke svojih opozicijskih početaka. Logika specijalizacije dovela je 80-ih godina do atomizacije historiografije u zapravo nepovezana područja. Različiti teoretski i metodski pristupi izazvali su brojne kontroverze. Sukobile su se mikrohistorija s makrohistorijom, historija svakodnevice s političkom historijom društva, socijalna historija s onom kulturnom i uopće pluralitet shvaćanja uz brojne polemike postao je karakterističan za suvremenu historiografiju. Socijalna historija nije postala većinsko područje istraživanja niti kao koncepcija *Annales*-a niti kao "historijska društvena znanost", kakva je nastala u Njemačkoj, niti kao američka *Social ScienceHistory*.

Neki su shvaćali socijalnu historiju kao disciplinu uz političku, idejnu ili kulturnu historiju dok su drugi vidjeli u socijalnoj historiji posebnu perspektivu pri tumačenju opće povijesti. Teorije historijske sociologije postale su važne u istraživačkoj praksi. Uz Maxa Webera i američki pristup teoriji modernizacije, valja spomenuti i marksizam zapadnih povjesničara društva koji nisu imali nikakve veze s komunističkim partijama. No to je usmjerenje s vremenom ostalo u pozadini (osim kod nekih britanskih povjesničara). Mnogi socijalno-historijski radovi radije su dijelili povijesni svijet u osovine: ekonomija, vlast, društvo, kultura. Neki su radovi uglavnom do 80-

ih godina upotrebljavali makro-sociološke modele i kvantifikacijske metode ali je rastao broj glasova kritičnih prema tome pristupu.

Kao i u društvenim znanostima došlo je među povjesničarima i povjesničarkama društva do brojnih kontroverza. Suprotstavile su se kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja, makro i mikro perspektive, strukture i događaji, društvo i pojedinac, praksa i diskurs. Na taj se način polje socijalne historije dalje fragmentiralo i otežavalo komunikaciju među različitim pristupima. Istraživačke jedinice bile su većim dijelom regije i gradovi ali je okvir predstavljala nacionalna država odnosno područje na kojem je ona nastajala.

Unatoč početnoj euforiji, uvođenje informatičkih tehnologija nije bitno izmijenilo socijalnu historiju. Uz ostalo socijalna se historija metodski proširila upotrebom intervju-a i upitnih araka t. j. etabliranjem *oral history*. Pri tom je 80-ih godina dolazilo do polemika zbog suprotstavljanja te struje statističkim metodama te istraživanjima društvenih struktura i njena insistiranja isključivo na iskustvima svjedoka povijesnih zbivanja.

Dosta kasno postavila se na dnevni red sustavna usporedba kao metoda socijalne historije. Poticaj prema razvoju sustavne usporedbe društvenih pojava i konstelacija proizašao je uz ostalo i iz nacionalne historije koja je sadržavala i usporedbu s drugim nacijama i državama, a danas sve zanimljivija postaje komparativna historija Europe koja pokušava odgovoriti na veliko pitanje što je zapravo Europa. Poredbena istraživanja manjih jedinica kao što su gradovi i regije javila su se u povećanom obujmu tek 90-ih godina. Proširilo se istraživanje društvenih grupa koje je pokazalo brojnost i raznolikost civilizacija i nacija. Posebno mjesto u suvremenim kretanjima ima dakako još jedno socijalno-historijsko polje koje se pojavilo kasnim otkrićem zaboravljenoga dijela stanovništva naime povijesti žena i kasnije roda.

Svakako se može reći da se socijalna historija snažno probila na međunarodnoj razini. U 50-im godinama su konzervativni povjesničari, koji su se bavili isključivo politikom, poistovjetili marksistički socijalizam sa socijalnom historijom. Takvo je shvaćanje odavno nestalo pa je istraživanje povijesnih društava prisutno svuda u profesionalnoj historiografiji. No s druge strane socijalna historija više ne postoji kao takova. Ona se sastoji od niza specijalnih područja među kojima nema stručnoga dodira.

Sredinom 80-ih godina počeo je napad "nove kulturne historije" na socijalnu historiju. Zadržala bih se na njemačkom slučaju koji mi je najpoznatiji. U Njemačkoj Saveznoj Republici razvila se nacionalno usredotočena politička društvena historija koja se usmjerila na velika pitanja novije povijesti vlastite nacije i pokušala analizama povijesnoga društva pokrenuti novo usmjerenje nacionalne historiografije. Riječ je o kritičkom vrednovanju novije nacionalne povijesti s njenom ključnom točkom u nacionalsocijalističkom režimu i njegovim masovnim zločinima. Nastala je teza o njemačkom posebnom putu, t.j. o odstupanju od puta modernizacije zapadno-

ga karaktera pri razvoju suvremene nacije i njena društva. Knjige Hansa-Ulricha Wehlera o njemačkoj društvenoj povijesti od 1700 do 1949. zapravo su sintetizirale istraživanja cijele generacije koja se bavila socijalno-povijesnim problemima. Zato je on istupio kao glavni borac protiv napada nove kulturne historije, a mislim da ta polemika daje dobru sliku suvremene historiografije uopće iako u posljednje vrijeme jenjava. No prije nego što pokušam prikazati taj problem, moram upozoriti na polemike o temeljima historijske znanosti koje je nametnula postmoderna.

Naime, danas historijska znanost više nije sigurna u predmet svoga istraživanja pod udarom oluje postmoderne, velikim dijelom u ruhu "lingvističkoga obrata" i diskurzivne analize (Foucault). Najradikalnije mišljenje "lingvističkoga obrata" sastoji se u tvrdnji da tekstovi komuniciraju samo s tekstovima a ne s povijesnom zbiljom o kojoj govore. Realnost se konstituirala u jeziku koji prethodi znanju o svijetu. Jezik više nije funkcija individue koja govori. Čovjek više nije gospodar jezika jer ovaj njime vlada. Pobija se shvaćanje povjesničara da se jezični znakovi u povijesnome tekstu odnose na činjenice koje su postojale u zbilji izvan teksta. Pobornicima "lingvističkoga obrata" se zato prebacuje da zapravo potpuno negiraju realnost izvan teksta.

Postmoderni pisci tvrde da se prošlost, pa niti jedan njen dio, ne može otkriti u sadašnjosti. Riječ je samo o odnosu povjesničara i povjesničarki prema prošlosti. Taj odnos nalazi svoj odraz u historiografskome tekstu koji kao "literarni artefakt" ima fikcionalno-pripovjedačko obilježje. Prema tim tvrdnjama taj pripovjedni tekst nije znanstvena obavijest o povijesnom kretanju. On je smješten u pripovijest ovdje i sada (H. White) ili u diskurs (Foucault), t.j. u cjelinu pravila imanentnih određenoj jezičnoj praksi. Dakle, povjesničar bi mogao dati samo prijedlog za viđenje prošlosti a ne historijski sud s pokušajem njene rekonstrukcije. Profesionalna historija zato ne pruža obavijesti o *res gestae* ona je samo igra različitih gledišta *historiae rerum gestarum*. Prema tome, historijski iskaz ne bi mogao biti niti istinit niti neistinit. Baš ovo mišljenje dalo je povod polemici o tome može li se primjerice realnost holokausta prepustiti svaštarenju i potpunoj relativizaciji postmoderne pripovijesti.

Svojim isključivim utemeljenjem na jezičnoj analizi postmoderna podupire neku vrst duhovne historije koja izbacuje iz vidokruga sve činitelje povijesnih procesa osim jezika. Ona nudi "literarni artefakt" umjesto društveno-povijesne analize ili znanstveno disciplinirane pripovijesti. Ne uzima se u obzir kako je teško razumjeti povijesnu zbilju sa svim njenim proturječnostima nego se odlučno negira da ta zbilja uopće postoji. Prema tome, znanje o povijesnim činjenicama nije historijsko. To je samo ono što se izražava jezikom dakle pripovijeda.

Istina je da historijska analiza doduše odgovara načelu narativnosti ali zato ne gubi svoje značenje u odnosu s prošlim. Historijska spoznaja nastaje tek kada se obavijesti o povijesnim faktima na temelju standarda znan-

stvenoga istraživanja međusobno smisleno povezuju, t.j. u pripovijesti koja ima početak i kreće se prema kraju i tako daje smisao povijesnome vremenu. Pobornici "lingvističkoga obrata" se nasuprot tome bave isključivo pripovijedanjem a zanemaruju istraživanje iako samo međusobna veza ta dva područja stvara proizvod znanstvene historije i ona se ne mogu odijeliti.

Valja reći da većina onih povjesničara i povjesničarki, koji su dijelom podlegli modi postmoderne, ipak ne prihvaća potpunu negaciju realnosti. No drži da nije moguće steći znanje o širim povijesnim kretanjima nego samo obavijesti o fragmentarnim pojedinostima iz povijesne zbilje. U tome jeste bit sukoba između socijalne historije koja istražuje društvene procese i nove kulturne historije odnosno historije svakodnevice koje se ograničavaju na "male pripovijesti".

Historija mentaliteta 50-ih i 60-ih godina bila je okrenuta kulturnim masovnim pojavama ali i povezana sa socijalnom historijom grupa i klasa. Kolektivne predodžbe bile su vrlo važan predmet istraživanja. Opća politizacija i polarizacija 1968. imala je znatan utjecaj na historiografiju. Metodski put prema serijalnim izvorima, interes za prosječno i "normalno" pomalo se napuštao i nadomjestio političko-etičkim traženjem marginalnoga i potisnutoga, onoga što je protivno elitnom. Dok su socijalno-historijske struje bile uvjerene u važnost svoga istraživanja za političko-ideološke sukobe sadašnjosti, "nova kulturna historija" počela se oblikovati na područjima koja nisu bila važna za probleme sadašnjosti. Umjesto toga taj se smjer bavio pitanjima za koja bi se još prije dvadeset godina reklo da pripadaju temeljnim antropološkim istraživanjima.

Pojam "nova kulturna historija" učvrstio se tek nakon pojave zbornika priloga pod tim nazivom urednice Lynn Hunt (1989.). Za to je usmjerenje karakteristična velika raznolikost pa i proturječnost metoda, teorija i tema. Čini se da je zajednički nazivnik u istraživanju "simboličkih oblika" u prošlosti: znakova, metafora, političkoga jezika, kolektivnih predodžbi, rituala. U tom okviru rastao je broj povjesničara i povjesničarki nepovezanih s institucijama nacionalno-historijske kulture. Položaj kritičkoga intelektualca postao je nekim profesionalnim povjesničarima atraktivniji od uloge znanstvenika, političkoga savjetnika ili stvaratelja nacionalnoga smisla.

Posljedice "lingvističkoga obrata" pri tom su doista raširene. Smatra se da izvori ne otvaraju pogled na povijesne činjenice nego da samo pokazuju elemente prošle jezične komunikacije. Istovremeno s otkrićem jezika kao samostalnoga sustava konstrukcije zbilje došlo je i do preuzimanja etnološkoga pojma kulture.

Kulturom se smatra autonomni sustav kolektivnih simbola i značenja koji osigurava stabilnost i kontinuitet društva izvan razine konkretne djelatnosti, političkih događaja pa i ekonomskih i društvenih promjena. Pri tom se često ističe iskustvo subjekata i dostojanstvo maloga. Velikome dijelu takve kulturne historije nedostaje pogled na cjelinu, na šire tendencije, sistematizacije, pravce razvoja. Vrlo je raširena "mikrohistorija" koja se bavi isku-

stvom i životnim pričama “malih” ljudi bez nadopune društvenih uvjetovanosti njihovih života. Zato mnoga takva djela liče na fiktionalnu literaturu. Postoji doduše i mišljenje da je antropološki pristup određen svojim temama a ne usmjerenjima prema malome ili velikome. U svakom slučaju taj pristup osporava mogućnost istraživanja povijesnih procesa i modernizacije i zato često žestoko napada socijalnu historiju koja se time bavi.

S “novom kulturnom historijom” usko je povezana historija svakodnevice. U 20.stoljeću su ratovi, revolucije, tehničke novosti, novi zakoni i ekonomske odluke velikom brzinom mijenjali svakodnevni život. Od danas na sutra svakodnevica se bitno mijenjala i postajala povijest. Traženje identifikacije sa starim poznatim, pouzdanim i samorazumljivim protivilo se usmjerenju prema emancipaciji i oslobođenju. Uglavnom 1970-ih godina pojavio se pokret laika “povijesnih gubitnika” ali i nekih profesionalnih povjesničara protiv službene historijske politike i historiografije. Engleski demokratski pokret “History Workshop” proširio se i drugdje. No njegova ideologija nije potvrdila “lijeve” slike o tlačiteljima i potlačenima. Istraživanje povijesti radnika pokazalo je naime da se proleteru nisu ponašali jednoznačno nego da su bili “tvrdoglavi” u svojoj ideologiji preživljavanja, u otporu i perspektivi žrtava.

Velik utjecaj na historiju svakodnevice imala je historija žena. Upravo u svakodnevici bila je posebno vidljiva proturječnost između značenja ženskoga dijela čovječanstva i njegove nevidljivosti u historiografiji. Praktičari historije svakodnevice odbacili su istraživanja povijesnih struktura i sustava sa strane socijalne historije i tvrdili su da je ova degradirala pojedince na statističke jedinice i adresate socijalne politike. Subjektivna iskustva pojedinaca i grupa postala su omiljeno područje istraživanja. No s vremenom su bavljenje svakodnevicom od “bosih” povjesničara preuzeli profesionalci pa su se proširila istraživačka pitanja.

Uz ostalo se raspravljalo o tome postoji li objektivna istina izvan brojnih subjektivnih uvjerenja pa se historija svakodnevice približila postmoderni. Ona je u suprotnosti s mega-pripovijestima jer su njene priče nepovezane i proturječne. Najviše preko feminističke historiografije su na debate o svakodnevici utjecali “lingvistički obrat” i “diskurzivna” analiza. Mnogi praktičari opisivali su svakodnevne pojave “pointilistički”, na impresionistički način, i nisu se brinuli za njihove povijesne uvjetovanosti. No velikim dijelom zbog kritike socijalne historije, mnogi su shvatili da interpretacija svakodnevice nije solidna bez poznavanja njene političke i socijalne pozadine.

U tijeku proučavanja svakodnevice posvećivala se pažnja novim vrstama izvora i područjima istraživanja kao što su mladost, starost, rođenje, smrt. Pisalo se o higijeni, bolestima, stanovanju, kuhanju, kućnom radu koji je, posredstvom historije žena, stavljen uz bok radu izvan kuće. Uglavnom nicala je historija zaboravljenih, neuspješnih, stigmatiziranih primjerice: služinčadi, dezertera, psihičkih bolesnika. Pojavili su se radovi o mnogobrojnim kulturnim tehnikama i strategijama za preživljavanje. Pokazalo se da bio-

grafije "malih" ljudi sadrže istu dramatičnost kao one "velikih ličnosti". Ove su studije pobile mnoge klišeje i mitove kao primjerice one romantičke o nedužnome narodu ili o borbenome proletarijatu. Pokazalo se da povijest nije put prema napretku i slobodi nego konstelacija uspjeha i gubitaka.

Ta je struja znatno proširila područja zanimljiva povjesničarima. Uvjeravala je da su svi ljudi "sposobni za povijest" i ova je zapravo postala sinonim za prošlost. Dakako nekadašnja namjera da historiju svakodnevce pišu oni koji su pogođeni poviješću ili čak "narod" odavno je propala. Profesionalni povjesničari i povjesničarke pokazali su se kao nezamjenjivi. U svakom slučaju nedostatak širega usmjerenja pri istraživanju u kulturnoj historiji i onoj svakodnevce uglavnom je posljedica relativizma postmoderne.

Praktičari socijalne historije kritizirali su one koji se bave kulturnom historijom i svakodnevicom zato što odustaju od analize te spoznaje povezanosti povijesnih pojava i njihova vrednovanja. Pri tom upadaju u socijalnu romantiku i idilu jer ostaju isključivo u okviru uživljavanja u položaj i osjećaje uglavnom povijesnih gubitnika i zato su ograničeni na pojedine slučajeve. Često postoji naivno shvaćanje o mogućnosti neposrednoga pristupa autentičnim prošlim životima na temelju simpatičnoga uživljavanja u okviru nostalgičnoga antimodernizma.

U vezi s tim pitanjima zanimljiva je polemika predstavnika njemačke "historijske društvene znanosti" Hansa-Ulricha Wehlera protiv nove kulturne historije i one svakodnevce ali i njegova samokritika. Glavni je problem što je "nova kulturna historija" proglasila svoju nadmoć nad socijalnom historijom jer želi zamijeniti pojam "društva" socijalne historije sa širokim etnološkim pojmom "kulture". Wehler priznaje da se socijalna historija nije dovoljno bavila kulturnom dimenzijom. Napustila je prethodnu središnju kategoriju države na koju su se vezale druge kategorije kao rat, ustavni i stranački sukobi. Socijalna historija je pod utjecajem Webera i Marxa konstruirala "ekonomiju" kao dinamičko, institucionalizirano središte. Koncept "društva" bio je u uskoj vezi s ekonomijom, a taj pojam bio je dovoljno širok da se primijeni na različite klase, na gradove, seoske regije, države.

Pod "politikom" razumijevala se borba interesa za moć i vlast unutar okvira determiniranoga društveno-ekonomskim uvjetima. Pri tom se kombiniralo "razumijevanje" (uživljavanje) s objašnjenjem na temelju teoretskih znanja. Zato se istraživanju nadindividualnih procesa i struktura pripisivala velika moć objašnjenja. Wehler priznaje da je metodski slaba točka te socijalne historije bila u tome što su kulturne tradicije, "slike svijeta", konstrukcije smisla, religija, tumačenje zbilje, kolektivni mentaliteti bili zapostavljeni ili se štoviše prešlo preko tih pojava. Istraživanje ideologija, vođenih raznim interesima, bolje je odgovaralo socijalno-historijskome pristupu. Dakle dvostruka konstitucija zbilje, s jedne strane putem društvenih, ekonomskih, političkih, kulturnih uvjeta i s druge strane putem tumačenja smisla i konstrukcije zbilje od samih aktera, zapravo je jedva uzeta u obzir.

Napad “nove kulturne historije” na socijalnu historiju počeo je krajem 70-ih godina a dostigao je vrhunac 80-ih godina velikim dijelom kritikom zapostavljanja individualnih ljudskih sudbina i iskustava sa strane socijalne historije. Pri tom je rasla sumnja u zapadnu modernizaciju na temelju postignuća prosvjetiteljstva pa štoviše i u nadmoć liberalne demokracije uopće. Pojavila se namjera da se pojam “društva” zamijeni obuhvatnim pojmom “kultura” a prakticira u mikrohistoriji. U vezi s time Wehler drži da socijalna historija mora uključiti u svoje istraživanje “slike svijeta”, konstrukcije smisla te neke rezultate historije pojmova, sociologije znanja, jezične analize t. j. spoznaju da i jezik uz ostalo konstruira društvenu zbilju.

Wehler je uvjeren da je “historijska društvena znanost” još uvijek nadmoćna “novoj kulturnoj historiji”. Kaže da je socijalna historija doduše isključivala određene probleme u tematska područja ali da “nova kulturna historija” čini to isto još mnogo više. Primjerice povijest stanovništva i uopće historijska demografija nisu njene teme. Ekonomija, kao struktura institucija s vlastitim ritmovima razvoja uglavnom se uopće ne uzima u obzir. Kada je riječ o društvenoj nejednakosti tematizira se uglavnom samo nejednakost spolova, starosti i etničkoga porijekla a ispušta se pitanje nejednakoga ekonomskoga položaja, nejednakoga pristupa šansama društvene moći i kulturnoga prestiža. U vezi s politikom ta se kulturna historija ne zanima za procese odlučivanja te neprekidnu borbu za moć i vlast. Ona se bavi uglavnom simboličkim pristupom politici: simbolima, ritualima, svečanostima, ceremonijama.

Na temelju debate u posljednjih 20 godina Wehler drži da će kulturnoj historiji biti teže napustiti isključenje ekonomije, socijalne nejednakosti i politike nego što će socijalnoj historiji biti da integrira kulturne pojave. Wehler pri tom još upozorava na značenje historijske usporedbe s obzirom na srastanje Europe i Globusa u jedinstvena akcijska polja. Socijalna historija još je uvijek vezana za nacionalno-povijesni kontekst. “Nova kulturna historija” se doduše služi poticajima i metodama kulturne antropologije, stečene u raznim dijelovima svijeta, ali te spoznaje ostaju u pozadini zbog isključivoga interesa za povijesni individuum.

Kao predstavnik “historijske društvene znanosti” Wehler dakako zaključuje da ova struja, s obzirom na četiri dimenzije (stanovništvo, ekonomija, društvo nejednakosti, politika), ima prednost pred “novom kulturnom historijom” ako uspije prihvatiti poticaje, koji proizlaze iz spomenute debate, s obzirom na kulturu.

Valja upozoriti na raširenu struju *Oral history* – usmenu historiju koja se dotiče i socijalne i kulturne historije te one svakodnevce. Temeljito se razlikuje od socijalne historije jer se njena istraživanja svode uglavnom na mikrohistoriju i iskustva “malih” ljudi. Oralna se historija temelji na postupku kojem je izvor intervju sa “svjedokom vremena”. Taj se pojam odnosi s jedne strane na proizvodnju izvora, dakle intervju, a s druge strane na upotrebu tih izvora za postavljanje istraživačkih pitanja. Kada je riječ o debati u

vezi s manjom vrijednosti usmenih izvora od onih pisanih, pobornici *Oral history* upozoravaju da i usmene pripovijesti slijede društvene konvencije po sadržaju i obliku i da su društvene konstrukcije. One dakle sadrže u sebi prošlost u posrednom obliku ne manje nego drugačije od pisanih izvora.

Uglavnom od kasnih 70-ih godina počela se etablirati *Oral history* u vezi sa zanimanjem za iskustva onih grupa koje nisu ostavile tragove u pisanim izvorima ili samo s gledišta oblasti. To su primjerice radnici, žene, etničke manjine, uglavnom pripadnici "puka" koji nisu imali ništa drugo osim svoje svakodnevice. U središtu pažnje bio je pokušaj da se omogući objektima, pa i žrtvama, velikih povijesnih procesa da sami govore kao subjekti, da historijska znanost vrednuje njihova iskustva i tumačenja te društvenu praksu jer se dotle bavila samo s velikima i moćnima ili s društvenim strukturama.

Oral history bila je izvrgnuta žestokoj kritici jer je osobna uspomena svjedoka puna praznina, proizvoljna i neistinita čak i kada svjesno ne lažu. Nije se uzelo u obzir da bi vrijednost usmenih izvora mogla ležati upravo u njihovoj subjektivnosti. No u posljednje vrijeme je polemika između protivnika i zastupnika oralne historije oslabila a relativirala se i tvrdnja praktičara te struje da oni mogu prodrijeti u dubinu iskustava sudbina pojedinaca. Kako je u posljednjim godinama pod utjecajem kulturne historije znatno naraslo zanimanje za kolektivne identitete i njihova sjećanja, a postavilo se i pitanje što konstituira historijsko pamćenje, oralna je historija postajala sve važnija struja u historiografiji o 20. stoljeću.

Jedno od središnjih pitanja je društvena određenost sjećanja i iskustva, t.j. koliko je pojedinačno pamćenje identično s onim kolektivnim kod grupe, jeli ono prikazuje prevladavajuća sjećanja, norme, mentalitete. Predmet oralne historije bilo bi dakle pamćenje kao osobni proizvod i posljedica društvenih procesa. Oralna je historija prema tome sredstvo za istraživanje historijske svijesti i stvaranje smisla. Vrijednost obavijesti oralne historije ovisi dakako o pažljivom i metodički razrađenom provođenju intervjua, njegove obrade i interpretacije. Kao historija "odozdo" oralna je historija, u viđenju domaće većine stanovništva, posebno važna za Afriku jer je nužna dopuna i prevrednovanje interpretacija afričke povijesti sa strane kolonijalnih gospodara.

Politička obnova ženskoga pokreta i feminizma ranih 70-ih godina izazvala je znatno povećanje političko-historijskih radova o pokretima i povijesnim pojavama u kojima su sudjelovale žene. Interes za povijest žena prešao je zatim na društveno-povijesna pitanja o položaju i iskustvima žena u različitim privatnim i profesionalnim ulogama. Kulturno-historijski pristup izazvao je istraživanje odnosa žena i muškaraca i nastanak historije roda (*Gender History*). Kulturna konstrukcija roda potiče fiksiranje kategorija muškoga i ženskoga u društvenoj praksi, političkim diskursima, pravnim propisima, kulturnim simbolima, moralnim vrijednostima, religijskim predodžbama prošlih društava. Pri tom prevladava antropološki pristup. Prema

tome, historija roda ne bavi se prije svega ili samo ženama nego i odnosima spolova i prikazuje dominantnu mušku stranu povijesti u novome svjetlu.

U brojnim debatama izrazila se sumnja u prirodnu stabilnost odnosa rodova i zastupalo se mišljenje o temeljnome kulturnom oblikovanju roda u prošlim društvima. Istraživanje povijesti roda ne kreće se dakako u vrijednosno neutralnom, zrakopraznom prostoru nego u društvenom okviru koji određuju odnosi moći te nemoći i tlačenja. Nakon prve faze "historije nesreće" potlačenih i zapostavljenih žena javilo se u središtu istraživanja otkrivanje pozitivnih tradicija koje su stvarale njihove identitete. Pri tom je bila važna spoznaja da nije problem povijest nego historiografija jer je ona prikazivala povijesna zbivanja bez žena a u središtu joj nije bio čovjek nego muškarac.

Razna su shvaćanja htjela zamijeni *History* s *Herstory* (njegovu povijest s njezinom) i stvoriti historijsku sliku žena kao većine čovječanstva koja želi pronaći svoju prošlost. Pri tom se probilo mišljenje da žene nisu bile samo žrtve svijeta muškaraca nego da su nalazile putove da artikuliraju svoje vlastite interese. Prema tome, jedna od bitnih zadaća pri istraživanju povijesti žena bila bi da pokaže u čemu su se ženski interesi razlikovali od onih muških i kakva je bila mogućnost žena da ih ostvare.

Historija roda imala je ambicije da promijeni i "dekonstruira" cjelinu dosadašnjih historijskih slika. U svakom slučaju cilj joj nije izrada idealizirane ženske protukulture nego novi integrativni pogled na povijesne i društvene povezanosti analizom položaja rodova u pojedinim povijesnim društvima. Pri tom se kategorija "rod" ne stavlja na mjesto drugih kategorija kao što su "klasa" ili "rasa", nego uz njih. Zato se može reći da je *Gender History* naslijedila socijalnu historiju a u nekim pitanjima ju je prerasla. U njenu okviru "rod" postaje temeljna društvena, kulturna i povijesna kategorija jer se ne svodi na biološku pripadnost muškome ili ženskome spolu. Pri tom je osnovna spoznaja da u svim društvima postoje vrlo različiti odnosi među spolovima.

Prema tome, kategorija roda uključuje historijsko-kritičku analizu mnogoznačnosti muških i ženskih životnih putova i djelatnosti i ne bi se smjela potisnuti u korist "opće" povijesti. Istina, problem roda se uglavnom smatra ženskom temom pa i dalje postoji predrasuda da su žene ono "posebno" u suprotnosti s općim i "normalnim" muškoga svijeta. U posljednje vrijeme javili su se *Men's Studies* proizašle u Sjedinjenim Državama dijelom iz homoseksualnoga opredjeljenja. Pri tom se muškost ne pripisuje samo tijelu nego se smatra kulturnim konstruktom koji je posljedica društvenih suprotnosti i vremensko-prostornih različitosti. Čini se da se jednostavna polarizacija spolova više ne uzima kao objašnjenje određenih povijesnih pojava. No u zanimljivoj debati o razlikovanju bioloških spolova (seksa) i kulturno-društvenoga roda (gender) javljaju se vrlo različita mišljenja.

Historiografija žena i roda nagovijestila je da će potpuno prevrednovati opću povijest. U tome dakako nije uspjela. No ona je znatno pripomogla boljem shvaćanju o proturječnostima povijesnih procesa i ljudskih odnosa.

Zanimanje za povijest 20.stoljeća gotovo je svuda izazvalo strastvene polemike zbog različitih viđenja određenih povijesnih zbivanja proglašanih bitnima za neku naciju, državu ili društvenu skupinu. Historija 20. stoljeća zapravo je postala historija sporova (*Streitgeschichte*) o delikatnim temama u tom razdoblju "ekstrema", a takvih ima u svim nacijama, državama i društvima u različitim oblicima i intenzitetima. Određene kontroverze naišle su na poseban odjek u javnosti i pružile su obavijesti o historijskoj svijesti i političkoj kulturi određene sredine. Pri tom je pitanje u kojoj mjeri povjesničari-novinari u medijima potiskuju akademske povjesničare suvremenih zbivanja i koliko ovi posljednji sudjeluju u zadovoljavanju ideoloških potreba s opravdanjem pomoću posebno osvijetljenih ili zatamnenih povijesnih činjenica.

Potresi nakon 1989. temeljito su izmijenili društvene determinante historijskih interpretacija i sudova. Pri tom je bitna zadaća profesionalnih povjesničara i povjesničarki da pokušaju sintezu s jedne strane društvenih struktura a s druge strane ljudskih postupaka, zapažanja te iskustava. Zacijelo je to jedna od najsloženijih operacija u rekonstrukciji prošlosti jer se povjesničari i povjesničarke moraju u tom smislu intenzivnije razračunavati s 20.stoljećem, nego njihovi kolege koji istražuju ranija razdoblja. Oni su naime stalno suočeni s konkurencijom različitih i proturječnih tumačenja između osobnih sjećanja pojedinih grupa i znanstvene historije suvremenosti. Radi se o sukobu bitno moralnoga, optužujućega ili opravdavajućega sjećanja i nastojanja profesionalnih povjesničara i povjesničarki da postignu racionalno objašnjenje. Pri to valja uzeti u obzir da su i profesionalni povjesničari i povjesničarke mogući pristrani svjedoci vremena. Povijest kao oružje nije doduše posebnost zamišljanja određenih zbivanja u 20. stoljeću ali je, više nego bavljenje s drugim razdobljima, vrlo česta pojava u političkoj kulturi svih zemalja bez obzira na njihov karakter.

Iako se pojam "kolektivno sjećanje" stalno upotrebljava, ono u stvarnosti zapravo ne postoji. Riječ je o kolektivnoj društvenoj, ekonomskoj, nacionalnoj, mentalnoj, političkoj, jezičnoj, religioznoj uvjetovanosti sjećanja koje filtrira osobna iskustva. Moderne su diktature, određeno vrijeme uglavnom uspješno, oblikovale vlastite kriterije o tome što je istinito ili neistinito. One su ih oktroirale društvu a podanici su ih velikim dijelom prihvaćali. Dakako ni zapadne demokracije s idealom civilnoga društva nisu nipošto slobodne od manipulacija sa strane vlasti u smislu zavođenja stanovništva da prihvati uspomene odabrane kao korisne i potrebne za suvremene ideološke interese. Očigledno su javne posljedice znanstvenih istraživanja ovisne o bitnim društvenim i političkim kretanjima pa i povjesničari i povjesničarke kao istraživači 20. stoljeća, znanstvenici i suvremenici nose pečat povijesnih procesa i važnih zbivanja.

Prema tome, "povijest", a posebno tumačenje nedavne prošlosti, snažna su dimenzija kolektivnih konstrukcija identiteta koje stalno primoravaju povjesničare i povjesničarke da zauzmu i izlože svoje stavove. Zato je odnos profesionalnih povjesničara i povjesničarki s javnosti nezaobilazni dio povijesti suvremene historiografije. Čini se da nema te države ili nacije koja ne bi imala neku nezgodnu prošlost i problem kako je opravdati ili prešutjeti. O tome sam u literaturi našla nekoliko primjera.

Najbrojniji su sporovi oko interpretacije nedavne prošlosti u njemačkoj javnosti i historiografiji. Mučne uspomene na slom civilizacije za nacizma a pogotovo holokaust godinama su obilježavale javne polemike. Rast zanimanja za povijest 20. stoljeća izazvali su prije svega masovni mediji. Feljtoni velikih dnevnih i tjednih novina zapravo su nastojali preuzeti teme kojima su se nekada bavili stručni časopisi i knjige. Televizija je imala pri tom bitnu ulogu a nisu zaostajali niti muzeji koji su velikim izložbama izazivali žestoke polemike.

Zanimanje za povijest 20. stoljeća odredilo je i diskusiju o budućem mjestu nekadašnje "Njemačke Demokratske Republike" (DDR) u političkoj kulturi ujedinjene Njemačke. Današnju Saveznu Republiku Njemačku obilježava polemika, velikim dijelom profesionalnih povjesničara, o nedavnoj prošlosti uz velik interes javnosti, za razliku od brojnih drugih država i društava koje podliježu (ne)izrečenim tabu-ima ili povijesnim slikama konstruiranim od vlasti.

Spomenuta polemika počela je u nekadašnjoj Saveznoj Republici Njemačkoj knjigom Fritza Fischera *Griff nach der Weltmacht /1961/* (Zahvat za svjetskom moći) prvoga značajnoga njemačkoga povjesničara koji je istražio odgovornost svoje zemlje za izbijanje I. svjetskoga rata i temeljno promijenio njemačku historijsku kulturu nakon II. svjetskoga rata. Iz njegove perspektive nacistička Njemačka nije se više mogla činiti kao nerazjašnjeni udes nego kao vrhunac određenoga negativnoga razvoja kroz desetljeća. Time je Fischer obezvrijedio sliku prošlosti svojih starijih kolega koji su ga žestoko napadali. Zapravo je Fischerova kontroverza bila i politički sukob oko odnosa intelektualaca prema naciji. Dok su uglavnom stariji povjesničari nastojali da i nakon drugoga poraza Njemačke, t.j. u II. svjetskome ratu, nešto popravljenom "velikom pripovijesti" sačuvaju veličinu njemačke nacije, mlađi su se trudili napustiti nacionalizam i učvrstiti demokraciju. Nije bilo kompromisa jer se radilo o temeljnim pitanjima njemačke historijske znanosti, javnosti i politike. Ipak je ta kontroverza znatno pomogla nastanku njemačke samokritičke historijske slike.

Među različitim debatama o njemačkoj povijesti valja prije svega spomenuti t. zv. *Historikerstreit*, sukob povjesničara (1986./87.), između "prosvjetitelja" i onih koji su htjeli potisnuti nacističku prošlost u zaborav. Političke kategorije s lijeva i s desna tada su bile određene prije svega odnosom prema nacističkoj prošlosti. Sukob se zapalio oko teza povjesničara Ernsta Noltea. On je smatrao da postoji veza između sovjetskoga sustava logora i tamoš-

njih masivnih umorstava s nacističkim masovnim zločinima protiv Židova. Kako je *Gulag* prethodio nacističkom ubijanju Židova, Nolte je interpretirao *holokaust* kao neku vrst obrane europskoga građanstva od namjere boljševizma da to građanstvo uništi. Osim toga je tvrdio kako je izjava predsjednika cionističke svjetske organizacije 1939. da će pomoći Velikoj Britaniji u ratu protiv Hitlera bila shvaćena kao objava rata Židova protiv Njemačke, pa bi i to trebalo uzeti u obzir pri ocjeni umorstava Židova. Usporedba između masovnih umorstava koje su počinili boljševici i nacisti služila je pojmu *totalitarizma* u “hladnome ratu” a zato i rasterećenju njemačkih zločina.

Kada je izbio sukob povjesničara, broj radova zapadno-njemačkih povjesničara o umorstvu Židova bio je malen. Razgovor o genocidu svodio se uglavnom na Auschwitz, a na tisuće pojedinačnih ubijanja: masakra, streljanja, ubojstava plinom, koja su u istočnoj Europi počinile njemačke vojne jedinice i vlasti, nisu bile predmet istraživanja. Međutim, otada veći broj njemačkih povjesničara sve više, ne samo interpretira, nego i empirički istražuje te povijesne pojave.

Velike javne debate o “nedavnoj prošlosti” desetljećima su bile karakteristične za intelektualnu povijest Zapadne Njemačke. To se nastavilo i nakon ujedinjenja Njemačke. Uz ostalo, javnost je prodrmao i senzacionalni uspjeh knjige Danijela Goldhagena *Hitlers willige Vollstrecker* 1996. (Hitlerovi dobrovoljni izvršitelji) prijevod njegove disertacije na Harvardu 1992. U ovoj je knjizi istaknut visok stupanj identifikacije njemačkoga društva s Hitlerom i nacističkom vlasti, što se u poslijeratnoj Njemačkoj u velikoj mjeri prešućivalo. Istina je doduše da taj mentalitet poistovjećivanja s nacizmom nije obuhvatio sve Nijemce. Međutim nije samo riječ o Hitlerovim marljivim izvršiteljima nego i o milijunima koji su odvrćali pogled od zločina dok je još bilo vremena da se tamo gleda. Zbog svoje moralne ravnodušnosti većina Nijemaca je bila kriva, no ipak se ne može prihvatiti Goldhagenova tvrdnja da je *holokaust* bio nacionalni projekt.

Za razliku od spomenutoga sukoba povjesničara ta Goldhagenova kontroverza nije dugo trajala. Sukob oko putujuće izložbe “Rat uništenja. Zločini domobranstva 1941-1944”. (*Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*), u povodu pedesetgodšnjice kraja rata, natkrilio je u intenzivnosti i trajanju obje spomenute kontroverze i pokazao masivnu upotrebu povijesti kao političkoga argumenta i kritiku kao političko oruđe. Izložbom se željela odstraniti legenda o “čistome domobranstvu” prema kojoj je ono držalo odstojanje prema Hitleru i nacističkome režimu a ispunjavalo je samo uljuđeno i dostojanstveno svoju vojnu zadaću. Izložbom se naprotiv htjelo pokazati da je njemačko domobranstvo kao ustanova vodilo zločinački rat uništenja i da je imalo određenu ulogu u “krajnjem rješenju židovskoga pitanja” i ubijanju stanovništva u istočnoj Europi. Izložba se održavala u preko trideset njemačkih i austrijskih gradova i imala je najveći broj posjetilaca ikada viđen. Javnost je najviše uzбудila masovna prezentacija fotografija koje su pokazivale zločine nad civilnim stanovništvom u ratu na Istoku i

upozoravale na povezanost domobranstva s režimom uključujući i njegovu politiku sustavnoga uništavanja ljudskih života.

Izložbi se predbacivala paušalna osuda jedne cijele generacije. Zbog velikih prosvjeda izložba je zatvorena 1997. i ponovno otvorena 1999. s promijenjenim postavom. Temeljna joj više nije bila sugestivna snaga slika nego tekstovi. Izložba je prozvana čitankom kojom se hoda. Zadržala je dakako svoj osnovni iskaz ali više nije polarizirala publiku. Njena je poruka zapravo bila: nije svaki vojnik domobranstva bio zločinac, pa niti na istočnoj fronti, ali je svakako bio pod ratnim vodstvom koje je bilo zločinačko i moglo je svakoga vojnika, u bilo koje vrijeme, pretvoriti u zločinca.

Kada je riječ o nacističkoj prošlosti Austrije forsirani su desetljećima nakon rata mitovi i društveni tabu-i. Glavni je mit o Austriji i Austrijancima kao prvim žrtvama nacističke Njemačke. Austrijsko je stanovništvo bilo tobože integrirano u nacistički sustav pod pritiskom i suprotstavljalo se režimu. Međutim, ratna se generacija smatrala žrtvom rata, pogotovo u vezi s bitkom kod Staljingrada, a ne nacističkoga režima jer se osjećala kao sastavni dio njemačkoga carstva. Selektivno sjećanje njenih pripadnika dovelo je do sustavnoga prešućivanja njihove uloge u zločinima nacista. Prema tome, potrebe sjećanja ratne generacije nisu bile u skladu s pripovijestima o žrtvama i otporu nacizmu koje je nametala politika. Objavljene biografije austrijskih vojnika koji su se poistovjećivali s domobranstvom, proturječile su pripovijesti političke elite o tome da su se austrijski vojnici pod prisilom borili za stranu armiju u kojoj su tobože bili zapostavljeni.

Kritičko razmatranje tih proturječnosti pojavilo se tek sedamdesetih godina. Otvorilo se novo polje društvene napetosti jer su se mnogi glasovi suprotstavili mitovima političke elite i selektivnim sjećanjima ratne generacije. Pripovijesti o Austrijancima kao žrtvama nacista kumovali su zapadni saveznici koji su za "hladnoga rata" potisnuli temu nacionalsocijalizma u pozadinu. Pripovijesti o kolektivnom položaju Austrije kao žrtve trebale su legitimirati težnje za samostalnošću a ujedno to je bilo i obrazloženje za odbijanje zahtjeva za obeštećenjem žrtava nacizma. Pri tom se učvršćivala austrijska nacionalna svijest koja se strogo ograničila od njemačke nacije. To je bilo opće i službeno mišljenje u Austriji nakon državnoga ugovora (1955.) kada je Austrija postala samostalna država.

U središtu sjećanja bili su austrijski vojnici kao žrtve kod Staljingrada a pri tom se rat uništenja u Sovjetskome Savezu sasvim prešućivao. Javnost je primijetila žrtve nacizma tek u vezi s procesom Eichmannu (1961.) a sredinom šezdesetih godina pojavili su se dokazi za optužbu nekih aktivnih sudaca i državnih odvjetnika koji su kao pravnici u doba nacizma progonili pripadnike austrijskoga otpora. U sudskim procesima protiv nacističkih zločinaca u to doba austrijske su porote oslobađale sve optužene a krivi su bili samo za zločine koji su pali pod zastaru.

Još sedamdesetih godina prevladala su shvaćanja koja su odbijala svako kritičko razračunavanje s nacističkom prošlosti Austrije. No politička zbi-

vanja omogućila su osamdesetih godina raspravu o odgovornosti mnogih Austrijanaca i Austrijanki za nacističke zločine. Pri tom je postala jasnija i uloga domobranstva u zločinačkom osvajačkom ratu. Uz ostalo, polemika se kretala oko generala zrakoplovstva Löhra koji je bio odgovoran za rušenje Beograda i masakra stanovništva na Balkanu. (U Jugoslaviji je osuđen na smrt). Tek s otkrićima o ratnoj prošlosti tadašnjega austrijskoga predsjednika Kurta Waldheima rasplamsala se polemika o ulozi domobranstva na Balkanu, o odgovornosti vojnika pri "dužnostima" prema pretpostavljenima u ratu uništenja i napokon o "životnoj laži" Austrije, t. j. o spomenutom mitu o Austriji kao žrtvi nacizma.

U debatama o nacističkoj prošlosti Austrije sudjelovali su povjesničari i povjesničarke koji se bave suvremenom povijesti. (Pošto sam često boravila u Beču, imala sam obavijesti o hrabrom, kritičkom razračunavanju s nacističkom prošlošću svoje kolegice Erike Weinzierl. Neki su je zato proglasili izdajicom austrijske odnosno njemačke stvari.) U svakom slučaju, nacistička se prošlost više nije mogla prešutjeti, a vrhunac kontroverzi pokazao se, kao u Njemačkoj, u vezi s izložbom o njemačkome domobranstvu. Kultura sporova o nacističkoj prošlosti imala je u Austriji znatno slabije temelje nego u Saveznoj Republici Njemačkoj. Za razliku od Njemačke nisu se sudski progonili antisemitski istupi i veličanja nacizma. Većina debata o prošlosti preuzeta je sa zakašnjenjem od Njemačke, a izazvala je mnogo manji odjek u javnosti.

I u današnjoj Francuskoj su "tamne strane" prošlosti predmet strastvene debate. Kritičko razračunavanje s kolaboracijskim režimom maršala Pétaina sa sjedištem u Vichy-u za vrijeme II. svjetskoga rata počelo je sedamdesetih godina i kulminiralo krajem 20. stoljeća sudskim procesima protiv nekih njemačkih nacističkih i francuskih zločinaca te izjavom predsjednika Jacquesa Chiraca da krivnja francuske države za umorstvo Židova ne može zastarjeti (1995.). Nakon duge šutnje došli su na dnevni red i francuski zločini počinjeni u alžirskome ratu.

Prešućivanje režima u Vichy-u počelo je već nakon oslobođenja Francuske. Tome je služila "velika pripovijest" o razdoblju II. svjetskoga rata. Prema tim tvrdnjama poraz Francuske 1940. bio je epizoda a Republika nije prestala postojati. Vichy je pojava koja zapravo ne pripada stvarnoj povijesti Francuske. (Upada u oči sličnost s tezom da je Hitler uglavnom pojava izvan kontinuiteta njemačke povijesti.) Spomenuta francuska "velika pripovijest" uvjerava da je kolaboracija Francuza s nacističkom Njemačkom bila samo izdaja pojedinaca dok se cijela nacija suprotstavljala njemačkoj okupaciji i jedinstveno stajala iza De Gaullea i pokreta otpora (Résistance). Naposljetku se Francuska sama oslobodila uz pomoć saveznika.

Ta "velika pripovijest" bila je zajednička i pristalicama De Gaulle-a i njihovim protivnicima komunistima te sredstvo da se prevladaju ratne traume i uspostavi jedinstvo francuske nacije. Usporedno s tim tumačenjem došlo je do obračuna s nekim kolaboracionistima u sudskim procesima u kojima

je vrhunac bila Pétainova osuda. No između 1951./53. objavljena je široka amnestija koja je omogućila integraciju osuđenika u francusko društvo.

Dvadeset pet godina nakon svršetka rata morali su konsenzus šutnje i službena inscenacija zaborava režima u Vichy-u ustuknuti pred novim interpretacijama tih zbivanja. Na temelju novih knjiga i debata postepeno se probijalo uvjerenje da je u "Otporu" sudjelovala manjina Francuza a da se većina nekako prilagodila njemačkoj okupaciji. Prema tom tumačenju režim u Vichy-u imao je relativno veliku autonomiju i podršku. Uz ostalo je provodio progon Židova još prije nego što su to njemački okupatori zahtijevali. Dosta pristalica pridružilo se shvaćanju da su francusko društvo i politička klasa potisnuli doba Vichy-a u zaborav i da je nužna demitologizacija tome odgovarajućih pripovijesti a potreban je i obračun s nekažnjenim krivcima.

Procesi devedesetih godina protiv dvojice Francuza nisu samo imali zadaću utvrditi njihovu osobnu krivnju u vrijeme Pétainove vladavine nego i uvažiti istinu o jednom vremenu i političkom sustavu. Bili su to pravi historijski procesi sjećanja a neki su profesionalni povjesničari nastupili kao svjedoci.

Istovremeno započelo je kritičko razračunavanje s alžirskim ratom s obzirom na postupke francuske vojske, osobito na mučenje Alžiraca. Široka francuska javnost pratila je ta zbivanja jer nije riječ samo o kritičkom propitivanju francuske prošlosti nego prije svega o bolnom procesu kolektivnoga shvaćanja francuskoga identiteta, o kritici političke kulture u suvremenoj Francuskoj. Danas je ipak uglavnom jasno da režim u Vichy-u nije samo proizvod male grupe izdajica i kukavica nego da ga je prihvatio velik dio francuskoga društva, da je taj režim niknuo iz određene tradicije francuske političke kulture. Prema tom shvaćanju Vichy nije više samo epizoda nego je riječ o ključnim godinama koje bacaju novo svjetlo na "normalnu" francusku povijest i pokazuju prijemljivost francuske političke kulture za fašizam, diktaturu i antisemitizam.

I debata o alžirskome ratu ne kreće se samo oko držanja francuske armije i mučenja Alžiraca. Ona je zapravo kritičko vrednovanje razdoblja, koje je počelo 1830. kolonizacijom Alžira, te spoznaja da je Alžir do 1962. (do osamostaljenja) bio tamna strana Francuske Republike ali ujedno i dio francuske povijesti i identiteta.

Borba za tumačenje nedavne prošlosti s javnim strastvenim debatama predstavljala je izvanredan izazov za profesionalne povjesničare. Jedan od odgovora bila je pojava profesionalne historije suvremenosti koja je u tradiciji *Annales*-a držala da se može probiti u javnosti i struci metodološkom inovacijom te samokritikom putem istraživanja društvenih i kulturnih pojava i nastojanjem da se izgradi poredbena historija. Tom cilju teži Institut za historiju suvremenoga doba (*Institut d'Histoire du Temps Présent*) osnovan 1978. koji ima slične zadaće i usmjerenja kao njemački Institut za suvremenu povijest (*Institut für Zeitgeschichte*). Taj je francuski institut postigao visoku razinu u poredbenoj historiji suvremenosti, u suradnji s ostalim društve-

nim znanostima, u nastojanjima da se otvore arhivi, u dijalogu između profesionalnih povjesničara i svjedoka vremena. Ti su istraživači sudjelovali u debati o spornim aspektima suvremene francuske povijesti a shvaćali su sjećanje i kulturu pamćenja kao bitne predmete svoga istraživanja.

Unatoč velikim problemima u proučavanju suvremene francuske povijesti, najnoviji istraživački rezultati o spornim pitanjima režima u Vichy-u i alžirskoga rata pokazuju da su francuski povjesničari i povjesničarke uglavnom uspjeli odgovoriti izazovu tih "kasnih debata".

Poseban slučaj je manipulacija s nedavnom prošlosti u Španjolskoj. Kada je prestala postojati Frankova autokratska država došlo je, na temelju ustava iz 1978, do uspješnoga prijelaza u demokratski sustav. "Nacionalnim konsenzusom", koji je postao ključni pojam i mit post-frankističke Španjolske, Frankova je diktatura nestala iza tabu-a i strahova a kulturno pamćenje Španjolaca je do danas blokirano. Glavni je razlog strah od suprotstavljenih i mučnih javnih debata o tamnoj prošlosti. Mnogi Španjolci drže da je bavljenje s nedavnom prošlosti bez političke kontrole opasan činitelj destabilizacije kulturnoga i političkoga života.

Službena šutnja izazvala je niz tabu-tema kao što je pitanje Frankova puča, legitimnosti njegova režima, političkih čišćenja, nasilnih odmazda, korupcije pod diktaturom. Nekadašnji protivnici Frankove diktature nisu rehabilitirani nego predstavljaju grupu "zaboravljenih" kao što su ropski radnici, emigranti, kadrovi republike i uopće antifrakisti. Pri tom se razlikuju "dobri" i "loši" oblici sjećanja. Primjerice, prešućuju se nemilosrdne političke čistke na kraju građanskoga rata, dok se gotovo hvale neki aspekti Frankova režima kao gospodarski razvoj 60-ih godina. Uz to su mnoga mjesta sjećanja na građanski rat i frankizam prema potrebi uljepšana odnosno uklonjena i zaboravljena. Frankov velebni mauzolej još i danas želi simbolizirati njegovu veličinu.

Dok su primjerice njemački povjesničari sa svojim polemikama znatno potresli historijsku i političku svijest građana Savezne Republike Njemačke, kod španjolskih profesionalnih povjesničara, koji se bave novijom povijesti, to nije slučaj. Ovdje tisak i politika određuju teme o kojima se raspravlja u javnosti, dok profesionalna historija ima neznatan utjecaj na kulturni život. Ipak je u nekim slučajevima prevladana historijsko-politička blokada i došlo je do javne debate. Nositelji toga kretanja su lokalne grupe i inicijative civilnoga društva koje su izazvale sporove oko otkrića masovnih grobnica iz vremena građanskoga rata i poslijeratnoga razdoblja, oko odstranjenja još uvijek brojnih simbola i materijalnih ostataka Frankove diktature iz javnoga prostora i oko rehabilitacije ratnih zarobljenika i političkih zatvorenika koji su pod Frankovim režimom od 1936. do 1970. bili ropski radnici.

Službena politika sjećanja dobila je napukline ali se još uvijek radi o pojedinim slučajevima lokalnoga ili regionalnoga značaja u suprotnosti s nadregionalnom političkom razinom. Ipak je donekle povećana prisutnost profesionalnih povjesničara u javnim raspravama. Otvaranje prema "goloj istini"

o građanskome ratu i Frankovoj diktaturi očigledno zasada nije moguće u demokratskoj Španjolskoj.

U Švicarskoj je 1996. došlo do kontroverze oko službene poslijeratne historijske interpretacije o ulozi Švicarske u II. svjetskom ratu. Riječ je o transakciji zlatom Švicarske narodne banke s nacističkom Njemačkom, o suradnji švicarskih industrijskih poduzeća s njemačkima, o "bezimenom" imetku uglavnom žrtava nacizma, zapravo o držanju Švicarske kao tobože neutralne države u ratu. Upravo u federalnoj Švicarskoj, sa slabim središtem, država je snažno manipulirala historiografijom koja se bavi Švicarskom u II. svjetskome ratu. Uglavnom to je bila reakcija na vanjska otkrića i kritike. U poslijeratnom razdoblju konfiscirani su spisi njemačkih diplomatskih predstavništava u Švicarskoj. S obzirom na kompromitirajuću suradnju švicarske industrije s poduzećima nacističke Njemačke, spisi koji to dokumentiraju su se štoviše uništavali. Pristup švicarskome saveznom arhivu bio je dopušten samo podobnim istraživačima. Povjesničare, koji su se bavili temama u vezi s tobožnjom neutralnosti Švicarske u ratu, Ministarstvo vanjskih poslova svim je sredstvima nastojalo spriječiti u istraživanju. Vlasti su također pokušavale onemogućiti kompromitirajuća njemačka izdanja.

Tek 1973. otvoreni su fondovi o II. svjetskome ratu u švicarskome saveznom arhivu. Time je manipulacija s historiografijom izgubila temelje jer su službene historijske slike o švicarskoj "neutralnosti" donekle izmijenjene interpretacijom slobodnijih profesionalnih povjesničara. Rehabilitirani su neki pojedinci koji su bili osuđeni jer se nisu držali naredbi o zatvaranju granica prema nacističkoj Njemačkoj pa su na taj način spasili živote brojnim izbjeglicama.

Ulogu sprečavanja istraživanja povijesti Švicarske u ratu, koju je 50-ih i 60-ih godina imala država, preuzele su neke banke, osiguravajuća društva i industrijska poduzeća uništavanjem spisa ili onemogućenjem pristupa svojim arhivima. Uglavnom se vidi da švicarska historiografija suvremenih zbivanja nije bila "historija sporova" kao u drugim spomenutim zemljama. Rijetke debate nisu izazvale veću pozornost javnosti. Ceh povjesničara velikim je dijelom podlegao oktroju restriktivne državne historijske politike koja je zapravo bila u skladu s temeljnim konsenzusom stanovništva t.j. s "velikom pripovijesti" o švicarskoj neutralnosti kroz povijest.

Na kraju, zanimljiv je jedan primjer iz područja nekadašnje njemačke i sovjetske okupacije Poljske. Pogromi Židova ljeti 1941. što su ih provele Poljaci ili su u tome sudjelovali, bili su dio većega vala protužidovsoga nasilja u istočnoj Galiciji, Litvi i Besarabiji, t.j. na području s poljskom većinom koje se od 1939. do 1941. nalazilo pod sovjetskom okupacijom. U tom je razdoblju latentna poljsko-židovska suprotnost doživjela zaoštrenje. Sudjelovanje pretežno mladih i siromašnih Židova u sovjetskoj upravi, Poljaci su doživjeli kao izdaju pa su kolektivno optuživali sve Židove da su izdavali pripadnike poljskoga otpora NKVD-u. Nisu dakako uzeli u obzir da

je sovjetska okupacijska uprava 1940. promijenila svoju "židovsku politiku" pa su Židovi stradavali kao i Poljaci.

Sve to bila je prešućena povijest dok u Poljskoj nisu buknule strastvene kontroverze koje je izazvala knjiga Jana Tomasa Grossa (na poljskome 2000. a poslije prevedena na engleski i druge jezike) o umorstvu, kako on kaže, oko 1600 Židova sa strane njihovih poljskih susjeda u mjestu Jedwabne 10.VII. 1941. Pri tome ni Nijemci, ni Sovjeti ni poljske komunističke službe sigurnosti nisu sudjelovale.

To je dakako u suprotnosti s poljskom "velikom pripovijesti" o Poljacima isključivo kao žrtvama i Nijemaca i Sovjeta, s tvrdnjama da su u nacističkim zločinima sudjelovali Ukrajinci a donekle i Bjelorusi te Litavci a nipošto sami Poljaci. Mislim, da je to bio nastavak "velike pripovijesti" o Poljacima kao najvećim europskim žrtvama nakon podjele Poljske između Pruske, Habsburške monarhije i Rusije. Strastvene debate izazivale su teme o Poljacima kao gledateljima holokausta, koji Židovima nisu pružali nikakvu pomoć, o kolaboraciji navodno velikoga dijela Židova sa Sovjetima u vrijeme njihove okupacije 1939.-1941., budući da je spomenuti pokolj, čini se, bio posljedica propagande o kolektivnoj krivnji Židova za suradnju sa Sovjetima. Veliko je uzbuđenje izazvala i sama mogućnost masovnoga zločina sa strane Poljaka jer se takav pripisivao samo rubnim, kriminalnim pojavama.

Poljska je historiografija uglavnom šutjela o poljsko-židovskim odnosima u ratu, a ukoliko je bilo istraživanja, s Poljacima i Židovima se postupalo kao s potpuno odijeljenim temama. No društvena i ekonomska historija te ona mentaliteta ne može više prijeći preko činjenice da su Poljaci, unatoč zidinama geta, bili mnogostruko povezani sa sudbinom Židova. Strastvene debate se nastavljaju.

Mislim, da nema te zemlje na svijetu u kojoj se ne manipulira sa sjećanjem na nedavnu prošlost. Imam tako neke obavijesti da se u suvremenoj "komunističko-kapitalističkoj" Kini selektivno postupa sa sjećanjem na Mao Ce Tunga kako bi se njegova djelatnost prikazala u što pozitivnijem svjetlu.

Suvremena historiografija ima dakle određeni kontinuitet od renesanse, kada su se pojavili prvi elementi njena pretvaranja u zahtjevnu profesiju, a ujedno je raslo njeno značenje kao nositeljice ideologija i historijskih sjećanja ovisnih o društvu i režimu u kojem je živio povjesničar. Danas se historiografija, kakva je nastala u Europi u 19. stoljeću, proširila po cijelom svijetu u raznim uvijek novim i proturječnim varijantama a prakticira je golem broj povjesničara i povjesničarki velikim dijelom ovisnih o društvima i režimima. Među njima ima mnogo i onih koji žele samostalno istraživati i suprotstavljaju se vladajućim interpretacijama pogotovo kada se radi o istraživanju suvremene povijesti. Pri tom je vrlo uočljiva određena proturječnost. S jedne strane dominiraju vladajuće ideologije a s druge strane ih nove struje i novi pogledi na historijsko istraživanje u profesionalnoj historiografiji zapravo ruše. Osim toga, razmjerno brojne i strastvene polemike

ke oko novih metoda i pristupa, koje negiraju suprotnom shvaćanju svako znanstveno opravdanje, te snažna ofenziva postmoderne izazivaju u mnogih profesionalnih povjesničara i povjesničarki osjećaj nesigurnosti. No i sve druge znanosti se mijenjaju i pojavljuju se nove. Mislim da svaki povjesničar i povjesničarka moraju tražiti svoje mjesto u toj kakofoniji mišljenja. Ne bi trebalo samo skupiti nekoliko povijesnih podataka i dati im određeni oblik a ne razmišljati o tome što se zapravo radi i okrenuti leđa kretanju u suvremenoj historiografiji. Da, možda je profesionalna historija postala nesigurnija nego što je ikada bila, ali novi pristupi, koji šire znanje o bogatstvu povijesnoga života, pružaju povjesničaru i povjesničarki i dalje mogućnosti za solidne znanstvene rezultate i za radost i oduševljenje kod istraživanja, za jedinstven doživljaj susreta s životima ljudi u prošlosti.

Literatura

- FOUCAULT, Michel: *Nadzor i kazne: rađanje zatvora*, Zagreb 1994.
- GOERTZ, Hans-Jürgen, *Unsichere Geschichte, Zur Theorie historischer Referentialität*, Stuttgart 2001.
- GROSS, Mirjana: «Mikrohistorija dopuna ili suprotnost makrohistorije?», *Radovi* 28/1995.
- GROSS; Mirjana: «Susret historije i antropologije», *Narodna umjetnost* 33/2, Zagreb 1996.
- GROSS, Mirjana: «Plaidoyer za profesionalnu historiografiju», *Radovi* 29/1996.
- GROSS, Mirjana: «Europa-što je to?», *Radovi* 34-36, 2001-2004.
- GROSS, Mirjana: *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi*, 1. izd. Zagreb 1976.; 2. izd. Zagreb 1980.
- GROSS; Mirjana: *Suvremena historiografija, Korijeni, postignuća, traganja*, 1. izd. Zagreb 1996.; 2. izd. Zagreb 2001.
- GROSS, Mirjana: *Von der Antike bis zur Postmoderne, Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln*, Wien, Köln, Weimar 1998.
- HUNT, Lynn ur: *Nova kulturna historija*, Zagreb 2001.
- JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka: «Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni», *Radovi* 32-33, 1999.-2000.
- JARAUSCH, H. Konrad; SABROW, Martin ur: *Die historische Meistererzählung, Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen 2002.
- LEČEK, Suzana: «Usmena povijest-povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa», *Časopis za suvremenu povijest* 1/2001.
- LYOTARD, Jean François: *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb 2005.

MAURER, Michael ur: *Aufriss der historischen Wissenschaften, Bd.7: Neue Themen und Methoden der Geschichtswissenschaft*, Stuttgart 2003.

PEIĆ ČALDAREVIĆ, Dubravka: «Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija», *Radovi* 29/1996.

RAPHAEL, Lutz: *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme, Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2003.

ROKSANDIĆ, Drago ur: *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb 2004.

SABROW, Martin; JESSEN, Ralph; GROSSE KRACHT, Klaus ur: *Zeitgeschichte als Streitgeschichte, Grosse Kontroversen nach 1945*, München 2003.

WALLACH SCOTT, Joan: *Rod i politika povijesti*, Zagreb 2003.

WEHLER, Hans-Ulrich: *Die Herausforderung der Kulturgeschichte*, München 1998.

WEHLER, Hans-Ulrich: *Historisches Denken am Ende des 20. Jahrhunderts 1945-2000*, Essen 2002.

SUMMARY

THE HISTORIOGRAPHY OF THE PAST THIRTY YEARS

In this article, the author analyzes the development of historiography in the past thirty years. She stresses her opposition to the predominant influence of ideology, and at the same time she questions the new directions and viewpoints in historical research and professional historiography. She draws attention to the appearance of a lack of certainty among historians as a consequence of polemics and the effect of postmodern points of view. Her conclusion is that despite these developments, new approaches can produce valuable scholarly results and justifies historical research.

Key words: Historiography, Historians, Memory